

ЕТИКАТА КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО: ПОГЛЕД КЪМ МЕДИЙНИТЕ ТЕКСТОВЕ

Марина Маринова

ETHICS AS A CHALLENGE: A LOOK AT MEDIA TEXTS

Marina Marinova

Abstract: The text poses the problem of ethics in media communication. Some journalistic articles related to the history of Bulgarian journalism were examined. In parallel, attention is also directed to modern media content. The main idea of the article is to present the problem of journalistic ethics as original and still problematic.

As part of the research methodology, a typological parallel was made between old editions of newspapers and today's articles. We see that the problem of journalistic ethics has existed as a key issue in public communication since the very beginning of Bulgarian journalism. In our modern journalism, the ethics of communication (public writing and speaking) is still an issue that our society has not fully resolved.

Keywords: ethics, tolerance, media

Статията поставя въпроса за етиката като проблематично поле в журналистическата професия. *Целите* на научното изложение са две: 1.) да се онагледят в контекст примери от българската журналистика, които показват присъствието на проблема за етиката в медийния дискурс; 2.) онагледявайки проблема, да се интерпретират социалните предпоставки и съдържанието на медийния разказ, да се потърсят отговорите и да се предложат решения. *Методите* на изследване са *наблюдение, анализ и синтез*. *Хипотезата*, аргументирана в изложението, е, че *етиката в българската журналистика е отдавна дефиниран казус, който все още не намира своето крайно решение*.

1. Етиката и толерантността – проблемни полета от „зората“ на българската журналистика

Въпросът за етиката е пряко свързан с ролята и обществените функции на медиите. Още първите публицистични издания от Възраждането легитимират своето съществуване посредством становището и самоосъзнаването на техните редактори, че имат ключова социална роля. Издателите през първата половина на 70-те години на XIX век създават не информационни, а *идейни вестници*, които трябва да водят народа, да го напътстват, да го предпазват от внушения и да формират общественото мнение. В разбиранията на Петко Р. Славейков печатът е мъдрият

наставник, който никога не престава да бди над обществото¹. Възрожденските вестници преди 1877 г., когато се появяват *първите лястовици на вестника на новината* (по думите на Десислава Андреева) – полагат фундамента на водещата дилема за **етичните принципи**. Дали **етиката на отговорността**, или **етиката на убежденията** е определяща за редакторите? Петко Р. Славейков посочва моралната страна на журналистиката като *тая, която придава гласност на нравствените недостатъци на нашия обществен живот*², а *Славейковата журналистика (във в-к „Македония“³) залага на етиката на отговорността. Дългът към истината* – казва М. Вебер, е неотменимата част от *абсолютната етика*. „Тук се крие решаващият момент. Ние трябва да сме наясно, че всяко етично ориентирано действие може да варира между две коренно различни, непримиримо противоположни максими: то може да е ориентирано според „етиката на убежденията“ или според „етиката на отговорността“ (Вебер 2016, 109). Човек може да действа, придържайки се строго към определени виждания и вявания, без да се отклонява от тях („етика на убежденията“) или „ще действа според „етиката на отговорността“, т.е. ще отговаря за (предвидимите) *последници* от своите действия“ (Вебер 2016, 109). В този период на първоначално развитие на публицистиката възрожденските издания носят огромна социална отговорност, те имат своята приоритетна роля и да образуват, това е начин за култивиране на политическа култура и гражданско самосъзнание посредством система от политически и социални ориентири, които задават общия контекст на времето, структурират медийния разказ и формират общественото мнение. Политическата култура гарантира способността на човека да се включва активно в обществените процеси, да формира мнение и да участва в дебати. В този смисъл, в помощ на образованието през Възраждането идва пресата, която освен „процеса на когнитивно овладяване“, създава и поле за „практическо упражняване“ на формирания обществен мироглед и социалните роли.⁴ Статията „Печатът и народът“ (в-к „Македония“, г. IV, бр. 25, 14.II.1870 г.) онагледява разбирането, че „печатът е огледало на положението на кой да е народ [...] най-сетне печатът е едно общо народно училище; той ни дава поучения и наставления за всичко, що ся касае до успехът на един народ“⁵. Процесът на **политическа социализация** е процес на усвояване на граждански ценности, на „интернализирание“ на идеи и символи, на институционализиране на политически роли, на полагане на основите на така нужния **консенсус**. Тъкмо това е просветната мисия на възрожденските вестници и те не пропускат да я отбележат в програмите си⁶. „Българската журналистическа традиция отрежда на редакциите да са „гравитационни полета“ за гражданско съзряване и действие, което е проявление на модерността. И обратното, всеки подход към модернизация предполага наченки на **гражданска култура**. За Славейков вестникът е най-главното „училище на народа“ и затова издава „вестник за народа“. Вестникарството не е просто занаят, а дълбоко морално призвание. Погледнато от този ъгъл, вестникарското поле неизбежно предполага в себе си идеята за **демократичност**“ (Андреева 2017, 104). Категорично, „*гражданското* е социалност различна от тази на простото *поселение*, в която се позволява да се надгражда“. Това надграждане не е просто намерение, а изисква усилия, нравствени и образователни, за да бъде осъществено, „трябва да се направят интелектуалните открития, през които гражданското може да бъде гражданско“ (Дафов 2022, 127).

¹ Вж. Андреева, Д. (2017). „Политиката е нашата душа“: Политическата комуникация в цариградския периодичен печат на българите през 70-те години на XIX век. Велико Търново: Фабер, с.95

² Вж. Андреева, Д. (2017). „Политиката е нашата душа“: Политическата комуникация в цариградския периодичен печат на българите през 70-те години на XIX век. Велико Търново: Фабер, с.95-96

³ В-к „Македония“ излиза в Цариград в периода 3.XII.1866-25.VII.1872 г. под редакцията на П. Р. Славейков, негови сътрудници са Г. Кръстевич, М. Дринов, Т. Икономов, Т. Шишков и др.

⁴ Вж. Андреева, Д. (2017). „Политиката е нашата душа“: Политическата комуникация в цариградския периодичен печат на българите през 70-те години на XIX век. Велико Търново: Фабер, с.101

⁵ Вж. Андреева, Д. (2017). „Политиката е нашата душа“: Политическата комуникация в цариградския периодичен печат на българите през 70-те години на XIX век. Велико Търново: Фабер, с.102

⁶ Вж. Андреева, Д. (2017). „Политиката е нашата душа“: Политическата комуникация в цариградския периодичен печат на българите през 70-те години на XIX век. Велико Търново: Фабер, с.103

Идейният (и морален) сблъсък между власт и медии, в частност разбирането за почтеност на публичното говорене, е константа, която във всички времена присъства в социално-политическия живот и намира отражение в пресата. В статията „Свобода на мислене и говорене“ редакционната колегия на в-к „Марица“⁷ (г. II, бр. 73, 13.IV.1879 г.) опонира на телеграмата, изпратена до изданието от либерала Драган Цанков, който нарича журналистите „сбирщина от егоисти“, които са „презрени от самото събрание и от честните хора“. Редколегията заявява с убеденост: „Истинската свобода на мислене и говорене дава всякому правото да изказва и защитава своите мнения и убеждения; но тя същевременно го задължава да слуша с хладнокръвие и да търпи чужди мнения и убеждения, колкото и да били противни на неговите. С обменение на противоположни мнения може да се достигне до истинното и до правото.“ От редакцията заявяват в заключение, че назидателната телеграма на Др. Цанков доказва, че „още не сме узрели да разбираме както трябва свободата на мислене и говорене“.⁸ Своеобразен опит за съзряване в мисленето и обществения мироглед виждаме в статията на Стефан Стамболов „Печатът е свободен“ – публикувана в първия брой на в-к „Свободен печат“⁹. Авторът ревностно заявява: „Печатът е свободен“ ... С тия думи се захваща 79 член от българската конституция, с тях захващаме и ние първата статия на нашия вестник...“¹⁰ В следващия брой (г. I, бр. 2, 14.III.1881 г.) С. Стамболов пише статията „Няма вече ахмаци“, в която прокламира необходимостта от почтеност в писането, с характерната за неговия стил индивидуалност и категоричност: „Ние знаем, че има мнозина, които четат псувните, клеветите, измислиците и крокодилския плач на „Български глас“; но не вярваме да има поне един свестен българин, който да зема за истински крокодиловите сълзи на познатите редактори на горния лист...“ И отсъжда безкомпромисно: „Какво може от тях да се чака: голи лъжи, мюзевежлици, клевети, инсинуации, шпионство, продажност, подкупничество и всичките други злини...“¹¹ Друг пример и опит за журналистическо и, като цяло, гражданско съзряване е публикуваната във в-к „Борба“¹² (г. I, бр. 1, 28.V.1885 г.) статия на Захарий Стоянов „Народен глас“ пише раболепно“, в която критикува безпринципното слово. Разбира се, този текст също е субективен и в него авторът е провокативен и безкомпромисен, което е отличително за публицистиката му: „Има ли по-свято нещо за човека от личната свобода? Защо умря Ботев? За кефа на консули или за благоденствието на пашите? Миналата година защо редакторите на „Народен глас“ тичаха като атове по консулатата? И това да не е било за съвременното развитие на народа? Ние не се надявахме „Народен глас“ да пише така раболепно.“¹³ Убеден в правотата си, няколко броя по-късно З. Стоянов, в статията „Последна дума“ (г. I, бр. 10, 30.VII.1885 г.), се „подписва“ самоотвержено, с типичната за него

⁷ Вестник „Марица“ е първото българско издание, печатано след Освобождението в Пловдив, излиза в периода 25.VII.1878-6.IX.1885 г. В редакционния екип са Гр. Начович, С. С. Бобчев, Ив. Ев. Гешов и др. Водещите идеи на вестника кореспондират с духа на обществените процеси и политическите идеи в този период относно бъдещето на Княжество България и Източна Румелия.

⁸ Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1992). Толерантността, тази трудна политическа добродетел: Документално-публицистични свидетелства за българските политически нрави през 70-те и 80-те години на XIX век. Велико Търново: Аста, с. 55.

⁹ „Свободен печат“ е издание, защитаващо либерални позиции, изключително остро атакува амбициите на консерваторите да променят Търновската конституция, негов редактор е Стефан Стамболов, който го печата в Търново в периода 7.III.–20.VI.1881 г.

¹⁰ Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1992). Толерантността, тази трудна политическа добродетел: Документално-публицистични свидетелства за българските политически нрави през 70-те и 80-те години на XIX век. Велико Търново: Аста, с. 65.

¹¹ Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1992). Толерантността, тази трудна политическа добродетел: Документално-публицистични свидетелства за българските политически нрави през 70-те и 80-те години на XIX век. Велико Търново: Аста, с. 66.

¹² Вестник „Борба“ е издаван от Захари Стоянов в Пловдив в периода 25.V.1885–4.IX.1885 г. Водеща е темата за Съединението, стилът се отличава с безизключителните и категорични позиции на редактора.

¹³ Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1992). Толерантността, тази трудна политическа добродетел: Документално-публицистични свидетелства за българските политически нрави през 70-те и 80-те години на XIX век. Велико Търново: Аста, с. 118.

буреносна патетика, защитавайки принципите си на журналист: „Ние издаваме вестник с подпис, ние отговаряме за всичко писано, не само с подпис, но и с кръв.“¹⁴

Негативно отношение към етиката на колегите си журналисти изказва Петко Р. Славейков в първия брой на в-к „Истина“¹⁵ (г. I, бр. 1, 4.X.1886 г.). Колкото и противоречия да намираме в професионалния път на Славейков, написаното от него в това издание кореспондира с епохата и спорните морални категории на политическото време, репрезентирани в медийния разказ: „Вестникарите, тези ръководители на общественото мнение, вместо да се постараят как да свестят и окопитят народа върху интересите му в това тъй усилено за него време, те намерват за най-изгодно да го дразнят с говора му за своите стари и нови дертове и се силят всякак да го настроят колкото се може по-враждебно един към други. Всякой издира своята особена цел, всякой гледа да оплете своята кошница...“¹⁶ По-рано обаче, във времената, когато обществената кариера на П. Р. Славейков е от голямо значение за гражданското развитие на народа, не веднъж той самият е бил критикуван относно принципите си, журналистическите си възгледи и пристрастията си. Хаджи Иванчо Пенчович, във в-к „Право“¹⁷ (г. IV, бр. 19, 18.VII.1872 г.), поставя въпроса за етиката в статията „Що ще каже „вестникарско възпитание“, засягайки П. Р. Славейков: „Аз бих можал отколе да се отнеса до царския закон, за да покажа на прочутия по цяла България за безнравствеността си и безстыдността си Славейков що ще каже „вестникарско възпитание“ и какви трябва да са качествата на онзи човек, който държи перо в ръка, за да просвещава един цял народ. Но аз всякога съм презирал Славейковите нападения и Славейковите клевети...“¹⁸ Тези вестникарски „войни“, ситуирани в битието на словесното мултиплициране на страстните лични възгледи, са естествени за епохата. Подобна полемика с П. Р. Славейков срещаме и в комуникацията с Любен Каравелов. В статията „Доле маската г. Славейков“, публикувана във в-к „Свобода“¹⁹ (г. II, бр. 26, 10.XII.1871 г.), Каравелов критикува Славейков: „Науката, господине Славейков, не е играчка, а журналистиката не е конска торба: или тя трябва да бъде такава, каквато трябва да е, или съвсем да я няма. Хората, мой брайно, не са говеда, нито папагали, за да им говорите думи без мисли. Не ли ни е срам барем от чужденците!“²⁰ Дилемата за това *как ще се представим пред чужденците* е декларирана по своеобразен начин във възрожденската публицистика неведнъж. Но чрез един конкретен пример се легитимира битието на въпроса за толерантността и взаиморазбирателството в обществото. През 1869 г. във в-к „Народност“²¹ (г. II, бр. 10, 26.I.1869 г.) е публикувано Про-

¹⁴ Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1992). Толерантността, тази трудна политическа добродетел: Документално-публицистични свидетелства за българските политически нрави през 70-те и 80-те години на XIX век. Велико Търново: Аста, с. 119.

¹⁵ В края на 1886 г. П. Р. Славейков издава в-к „Истина“, в него той онагледява разочарованието си от обществено-политическото развитие на страната в периода след Освобождението и борбите около Съединението.

¹⁶ Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1992). Толерантността, тази трудна политическа добродетел: Документално-публицистични свидетелства за българските политически нрави през 70-те и 80-те години на XIX век. Велико Търново: Аста, с. 154.

¹⁷ „Право“ е български вестник, издаван в Цариград (1869–1873 г.), с редактор Иван Найденов; изданието е тематично ориентирано към националната просвета и църковното движение. Позициите му са умерени и защитават правото на българския народ на собствено културно развитие.

¹⁸ Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1992). Толерантността, тази трудна политическа добродетел: Документално-публицистични свидетелства за българските политически нрави през 70-те и 80-те години на XIX век. Велико Търново: Аста, с. 29.

¹⁹ „Свобода“ е български вестник, издаван в Букурещ (7.XI.1869–25.XI.1872 г.) и редактиран от Любен Каравелов, след 23.II.1873 г. е преименуван на „Независимост“. Вестникът е идеологически център на българската емиграция в Букурещ, убедена в революцията като правилния път към освобождение.

²⁰ Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1992). Толерантността, тази трудна политическа добродетел: Документално-публицистични свидетелства за българските политически нрави през 70-те и 80-те години на XIX век. Велико Търново: Аста, с. 27.

²¹ В-к „Народност“ излиза в периода 24.VII.1867–6.VII.1869 г. в Букурещ, негови редактори са И. Богоров, П. Кисимов, И. Касабов, А. Андреев, И. Грудов. Изданието е орган на Тайния централен български комитет и защитава националистически позиции.

шението на букурещките българи до Парижката конференция. Публикацията е на Иван Касабов, който превежда Прощението от френски език и в следващите броеве продължава темата, опровергавайки и опонирайки на тези 51 български емигранти, които са го подписали, наричайки ги с ирония „нотабили“. Касабов твърди, че при българите няма аристократи с благородно потекло, а обществото ни е демократически настроено, тоест в желанието си да докаже категорично своята правота, той залага на егалитарната идея за равенството и инспирира конфликт и противоречия (с които е белязан един дълъг период). С този „маниер на обществено поведение е свързано зараждането на една нова тенденция“²², характерна за българския обществено-политически живот и онагледена чрез медийните текстове на първите печатни издания. Това е безапелационната проява на нетолерантност към *инакомислещия*, към *опонента* – тя се проявява и разпознава в пресата като *съществена черта* на развихрилите се идеологически борби през 70-те и 80-те години на XIX век²³. Умереният в убежденията си интелектуалец Пандели Кисимов предупреждава за опасността от подобни разделения и конфронтация (между „млади“ и „стари“), като изпраща открито писмо до И. Касабов, което обаче редакторът явно отказва да публикува във в-к „Народност“. Впоследствие писмото се появява на страниците на в-к „Дунавска зора“, чийто редактор е Добри Войников (г. II, бр. 22, 13.IV.1869 г.). В него П. Кисимов заявява, че *всички ние* – „стари и млади, учени и неучени, еднакво сме нужни за отечеството и еднакво може и да сме нему полезни“²⁴.

Виждаме, че проблемите на етиката и толерантността са неизменна част от социално-политическото, гражданското, медийното, моралното израстване на българската държава, непосилно е да се проследят всички обществени процеси в рамките на едно изследване, а и тук не заявяваме подобна амбиция. Медийните текстове имат своето специфично битие и в „дарско“ време, и в периода след 1944 г. А, особено след 1989 г., процесът на демократизация на медийния дискурс е изключително бурен – появата на множество частни медии (печатни и електронни), както и премахването на еднопартийния обществен модел, се оказват недостатъчни за *професионализацията* на българските медии. Необходимостта от правила за практическа работа и етични норми в журналистиката води до появата на Етичен кодекс на българските медии през 2004 г. Журналистическата гилдия обаче „не успява да изгради механизмите на неговото прилагане и в много случаи реагира неадекватно както на важни за обществено значими събития в страната, така и на чисто своите си професионални проблеми. Дейността на неправителствения сектор да защити свободата на медиите също се оказва спорадична. Изграждането на стабилна публична база за професионалната журналистика не става приоритет за все още неоформената гражданска инициатива“ (Райчева 2016, 55). И не на последно място, Интернет, социалните мрежи, цифровизацията след 2012 г., изкуственият интелект и фалшивите новини в голяма степен предефинират разбиранията за свобода на словото, за журналистика, за етика и за култура, като цяло.

2. Пътникът в картата²⁵ - или етиката като анаморфоza

Изследвайки *журналистическите култури*, Патрик Рийми и Леа Хелмюлер поставят следните въпроси: Каква е и каква би трябвало да бъде работата на журналистиката?; Какви са нейните функции в обществото и какви би трябвало да бъдат?; Как журналистите виждат своята професионална роля?²⁶ В посочените по-горе примери видяхме някои от разбиранията на първите ни публицисти за това какво ще рече *вестникарско възпитание*, сега нека обърнем внимание на

²² Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1993). Българите пред Европа през 1869 г. Велико Търново: Аста, с. 20.

²³ Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1993). Българите пред Европа през 1869 г. Велико Търново: Аста, с. 21.

²⁴ Вж. Петков, П. Ст., Бонева, В. (1993). Българите пред Европа през 1869 г. Велико Търново: Аста, с. 26.

²⁵ „Пътникът в картата“ е статия на Итало Калвино от 1980 г., преведена от Никола Захариев през 1990 г. и включена в сборника „Невидимите градове“: „Анаморфоza“ е неправилна рисунка, която изглежда като правилна само при определени условия, например гледана със специални огледала или под някакъв ъгъл. Вж. Калвино, И. Невидимите градове: <https://chitanka.info/text/41260-pytnikyt-v-kartata> (22 август 2024 г.)

²⁶ Вж. Рийми, П., Хелмюлер, Л. (2023). Изследване на журналистически култури // Глобалната журналистика. София: Кл. Охридски, с. 92–93.

съвременния медиен дискурс и обществените детерминанти, при които функционира медийната ни система. „Без съмнение контекстуалните фактори, като политическа и икономическа система, инфраструктура/технологични фактори, културни различия, както и професионални журналистически характеристики, дълбоко засягат и определят медийното развитие на национално ниво“ (Димитрова 2023, 29). **Журналистическата култура** (като съвкупност на специфични за страната журналистически роли) варира в различните социални системи, затова е важно да се разберат „специфичните за страната социални договори между медиите и публиката, тоест очакванията от журналистиката и възможността те да бъдат изпълнени. Да бъде разбрано как всъщност журналистиката изпълнява социалния договор“ (Рийми, Хелмюлер 2023, 99). Последната дефиниция е изключително важна – *социалният договор*! Какво всъщност очакваме от медиите и какъв модел на **журналистическа култура** задаваме като общество? Нека обърнем внимание на конкретен пример за медиен текст - коментарът на БНТ 3 за боксовия мач между Светлана Каменова и Лин Ю-Тин²⁷ от Тайпе по време на Олимпийските игри в Париж. Този пример е особено показателен по отношение на това доколко проблематичен е въпросът за журналистическата етика. Преди мача в ефира на БНТ 1 е излъчен анонс в обедните новини „По света и у нас“, който смущава с внушенията си: „Бокс между „жени“. Самият коментатор на мача (Георги Петков) заявява, че Светлана Каменова „излиза срещу противник с неопределен пол“. Тази тема доминира в медийния дискурс от самото начало до края на турнира, измествайки по същество анализа на събитията от гледна точка на спортната тематика. Друго изказване на журналиста с подтекстови внушения е свързаното с външния вид на съдията (поради наднорменото му тегло, макар че този факт няма отношение към състезанието): „Скандално решение на съдиите около ринга, да не говорим как изглежда главният арбитър“. Внушенията изобилстват по време на цялата боксова среща: „Много по-тежки са ударите на Лин Ю Тин, отколкото на Светла, има си физиологично обяснение за това“. В женския боксов мач коментаторът говори за Лин Ю Тин в мъжки род: „Ще ми се да го видя в същата тази категория до 57 кг Лин Ю Тин – как ще изглежда срещу Хавиер Ибаниес, защото там му е мястото“ или: „Поне като са му позволили на Лин Ю Тин да участва при жените, поне да не бяга от Светла през цялото време, да покаже с какво е заслужил участието си на олимпийски игри“. Внушенията и подтекстът са особено показателни в заключителната част: „Тази самодоволна усмивка по лицето на Лин Ю Тин сякаш затвърждава цялата тази лудост, която се случва на боксовия турнир на олимпийските игри в Париж.“ Онагледяването на лични пристрастия и емоционална обремененост посредством внушения и дискриминиращи метафори нямат нищо общо с журналистическата култура и професионалните етични стандарти. *Коментарът* принадлежи към групата на *интерпретативните жанрове*, в него неминуемо доминира авторското становище, собственото „аз“, коментарът по правило е индивидуален и субективен, но коментарът не може да бъде присъда, и то съпроводена с дискриминиращи речеве актове. На институционално ниво конкретната състезателка е допусната до участие в Олимпийските игри, следователно журналистическият жанр „спортен коментар“ би трябвало да съдържа становище, анализ, аргументация относно протичането на даденото спортно събитие. Коментарът може да съдържа оценка относно качеството на състезанието, но не и заключения и внушения относно наднорменото тегло на съдията или относно половите характеристики на състезателите. Изкривяването на фактите, „опъването на лъка“ в невъобразима посока, напомнят за примера с италианския монах Опицинус де Канистрис, живял в началото на XIV век, който добива популярност чрез статията на Итало Калвино „Пътникът в картата“. Канистрис бил нем, с парализирана дясна част на тялото, сугестивен, живеещ с мистични видения и страх от греха. Монахът бил обсебен от идеята да тълкува географски карти и да ги рисува. Той често изобразявал Средиземно море, в картите включвал човешки образи, животински фигури, религиозни символи, полови актове, ангели, демонични същества, като заедно с това изписвал изчерпателни коментари, свързани с личните му негативни преживявания и нещастния му живот. Чрез тази картографска мания Опицинус де Канистрис всъщност онагледявал графично собствения си душевен свят. За всеки друг човек това

²⁷ https://www.dnevnik.bg/analizi/predozirane/2024/08/04/4659524_predozirane_kolko_malko_neshta_sa_podhodiachti_za_efir/ (22 август 2024 г.)

може да е изкривяване, но от негова гледна точка, всичко изглеждало правилно, личната му перспектива давала правилния за него самия ъгъл – анаморфоза! Според Катерина Цецура и Дийн Крукърбърг прогнозата за бъдещето на журналистиката и нейната **декларирана етика** и отговорност трябва да започне с осмислянето на някои ключови концепции: „общество, глобално общество и обществото като цяло; идеология и ценности; професия, професионализъм и депрофесионализация; истина, непълна истина и лъжа; доверие, прозрачност, непрозрачност и псевдопрозрачност; както и култура, общност и професионална общност“ (Цецура, Крукърбърг 2023, 127). Тук възниква въпросът за принципите на **саморегулацията**, или как *пътникът в картата* ще онагледди текстуално и визуално своя собствен мироглед, моралните си ориентири и до каква степен те ще кореспондират с толерантността и хуманността, доколко той ще пише, осъзнавайки отговорността си пред обществото, какви са неговите разбирания за професионализъм, доверие, ценности, култура, как той персонално осмисля изпълнението на *социалния договор*. В медийната система принципите на саморегулацията могат да бъдат обособени в две групи. Принципи на **журналистическата саморегулация**, от една страна, и принципи на **медийната саморегулация**, от друга. Отваряме скоба, за да поясним, че в този текст не поставяме въпроса за медийната регулация и нормативната уредба в българското и европейското медийно законодателство. Нормативната уредба ясно казва кое е допустимо и кое не. В случая обаче говорим за наличието (или липсата) на „морален компас“ у всеки автор (и съответно редакционен екип), за „*обличителната писменост*“ – както би се изразил Петко Р. Славейков, която „ратува“ противу таквизи то действия на единични или колективни (събирателни) личности, които приносят повреда на цялото общество или на неговите членове“²⁸. **Етиката на отговорността**, за която *ратува* П. Р. Славейков още във в-к „Македония“ и която би трябвало да е водещ принцип в журналистиката, очевидно има да извърви дълъг път. „*Обличителната писменост*“ в конкретния пример от БНТ 3 разобличава, за съжаление, всички писани и неписани правила на професионалната етика, към които би трябвало да се придържат журналистическите текстове (печатни и аудио-визуални). Дълбокият проблем е, че съдържанието на този коментар е целенасочено манипулативно. В литературата има множество изследвания, свързани с манипулирането на общественото мнение, като се обособяват два подхода. Единият обяснява манипулацията в ежедневието ѝ смисъл, приравнявайки я с лъжа, измама. Другият подход представя манипулацията като вид въздействие върху човек с цел да се синхронизира поведението на реципиента в съответствие с това на манипулатора. Обединяващото между двата подхода е концепцията, че съобщението трябва да бъде декодирано съобразно желанието на манипулатора и според очакваната от него реакция. Тази „куршумена теория“ (терминът е на Уилбърт Шрам) обаче изключва активното участие на реципиента в комуникативния акт. Не винаги обаче получателят на съобщението се държи „като мишена“, т.е. пасивно и механично да възпроизвежда това, което манипулаторът е заложил като послание. Тук се солидаризираме с мнението на Венцеслав Бондиков, че манипулацията не трябва да се разбира като *дресиране на хора, поставени в клетка*. „Ако манипулацията се разглежда по този начин, това означава, че психологическото въздействие се възприема като едностранчив процес, при който е налице едностранно, еднопосочно влияние със строго определена посока – от субекта към обекта на въздействие. Но *манипулацията не винаги е едностранно, еднопосочно действие* в посока от субекта към обекта“ (Бондиков 2020, 160). Тя винаги е диалогичен процес, което означава, че не трябва да се настоява на твърдението за пасивността на реципиента и че той винаги е *жертва* и *мишена*. Напротив, неговата роля би могла да бъде и активна. Друг важен въпрос, който трябва да бъде поставен, е този, до каква степен са свързани манипулацията и истината. За да бъде ефективна една манипулация – казва Бондиков – тя трябва да съдържа истина. „Колкото и малко да е това „зрънце“ истина, все пак то е истина и около него се „гради“ манипулативното послание. Ефективността, въздействието на манипулационното влияние е пряко свързано с дозата истина, съдържаща се в посланието“ (Бондиков 2020, 164). Подобно на коментара за Лин Ю Тин, срещаме редица примери относно половата принадлежност на боксьорката Имане Хелиф от Алжир, които са

²⁸ Вж. Андреева, Д. (2017). „Политиката е нашата душа“: Политическата комуникация в цариградския периодичен печат на българите през 70-те години на XIX век. Велико Търново: Фабер, с. 95–96.

„зрънцето“ истина, около което се „трупат“ множество внушения: „Скандалните Имане и Лин ще ги развяват на закриването“²⁹ (*имат се предвид националните флагове на съответните държави по време на церемонията по закриване на олимпийските игри*), „Мъжката боксьорка Имане Хелиф стана олимпийски шампион при жените“³⁰, „Имане Хелиф стана олимпийска шампионка! Алжирецът се окичи със златото в кат. до 66 кг“³¹, „Международната боксова асоциация: Имане Хелиф и Лин Ю Тин са мъже, МОК се гаври с християните“³², „Мъжкото момиче Имане Хелиф триумфира със златото на Париж 2024: Скандалната алжирка спечели титлата по бокс в категория до 66 кг“³³, „Башата на Имане Хелиф показва акт за раждане – жена е“³⁴, „Дори по външните ѝ физически белези се вижда, че Имане Хелиф не е като останалите боксьорки в своята категория“³⁵, „Снимка доказва, че Имане Хелиф е мъж?“³⁶. Изключено е да дебатираме по въпроса, до каква степен една снимка би могла да бъде доказателство в дигиталната епоха. Както вече казахме, журналистиката не може да издава присъди, в крайна сметка съответните състезателки спечелиха медали като пълноправни участнички. Какво постигнахме обаче (като общество) с подобни медийни публикации, какъв *социален договор* изпълняват медиите? Юджийн Бернщайн и Амирам Винокур разглеждат манипулативния потенциал на повторението на убеждаващите аргументи – представянето (многократно) на вече съществуваща информация може да окаже силно влияние върху аудиторията. Влиянието на повтарящи се аргументи върху определена група хора се базира на дадени условия, при които „разделените и повтарящите се реакции придобиват убедителност по силата на самата им разделеност и повтаряемост“³⁷. Бъртранд Ръсел посочва, че *въздействието върху съзнанието и формирането на необходимото мнение* е сред четирите форми на власт над индивида наред с упражняването на пряка *физическа сила*, поощрението на *наказанието* и създаването на определени *навици за подчинение*, например военната подготовка. Б. Ръсел разбира убеждението като вездесъща форма на власт, на която всички други форми на власт са производни.³⁸ Донка Александрова дефинира *убеждаващата комуникация* по следния начин: „общуване на комуникатора с аудиторията (дори когато тя е съставена от един слушател/зрител/читател) с цел да се променят или усилят неговите мнения (становища), вярвания, ценности и отношения, а в отделни случаи – да се промени или потвърди поведението на аудиторията“ (Александрова 2023, 48). *Законът за радиото и телевизията*³⁹ задава рамката и посочва ролята на

²⁹ https://www.marica.bg/tema-v-razvitiye/parizh-2024/skandalnite-imane-i-lin-shte-gi-razvqvav-na-zakrivaveto-to#google_vignette (22 август 2024 г.)

³⁰ <https://epicenter.bg/article/Sram--Mazhkata-boksyorka-Imane-Helif-stana-olimpiyski-shampion-pri-zhenite/358374/8/0> (22 август 2024 г.)

³¹ <https://glasove.com/novini/mazhkata-boksyorka-imane-helif-stana-olimpiyski-shampion-pri-zhenite> (22 август 2024 г.)

³² <https://glasove.com/na-fokus/mezhdunarodnata-boksova-asotsiatsiya-imane-helif-i-lin-yu-tin-sa-mazhemok-se-gavri-s-hristiyanite> (22 август 2024 г.)

³³ <https://www.gol.bg/a/684-parizh-2024/401858-mazhkoto-momiche-imane-helif-triumfira-sas-zlatoto-na-parizh-2024> (22 август 2024 г.)

³⁴ <https://trud.bg/%D0%B1%D0%B0%D1%89%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D1%85%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D1%84-%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0-%D0%B0%D0%BA%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%B5/> (22 август 2024 г.)

³⁵ <https://boulevardbulgaria.bg/articles/stranniyat-sluchay-s-imane-helif-kak-mok-zabarka-tezhak-skandal-v-boksa-za-zheni> (22 август 2024 г.)

³⁶ <https://mma.bg/novini/boks-novini/snimka-dokazva-che-iman-helif-e-mazh> (22 август 2024 г.)

³⁷ Вж. Александрова, Д. (2023). *Основи на реториката*. София: Кл. Охридски, с. 54–55

³⁸ Вж. Александрова, Д. (2023). *Основи на реториката*. София: Кл. Охридски, с. 52–53

³⁹ Чл. 46. (Нов – ДВ, бр. 109 от 2020 г., в сила от 22.12.2020 г.) (1) Насърчава се саморегулирането и съвместното регулиране чрез кодекси за поведение и стандарти, където това е уместно и подходящо. Кодексите за поведение и стандартите включват, но не се ограничават до: 1. Етичен кодекс на българските медии, разработен от Фондация „Национален съвет за журналистическа етика“; 2. Единен стандарт за ре-

етичните стандарти при отразяването на събития и създаването на предавания, но той не може да научи авторите на **лична етика** (същото важи и за Етичния кодекс на българските медии). Водещите принципи на журналистическата саморегулация нормират журналистическата дейност и поведението на журналистите в професионална и обществена среда, тези принципи са: *безпристрастност и точност при представянето на информацията; честност и откритост при упражняване на журналистическата професия; зачитане на правото на личен живот; закрила на обществения интерес; зачитане на стандартите за добър вкус и благоприличие; избягването на публикации, както и излъчването на предавания, съдържащи насилие; закрила на аудиторията от противообществено поведение; уважение към социалното многообразие на аудиторията (деца, етнически малцинства, хора с увреждания)*. Принципите на саморегулацията се отнасят и до самата редакция (медията) като организация, тъй като един текст/аудио/видео претърпява редакторски контрол (освен в случаите, когато излъчването е на живо, но тогава би трябвало да се разчита на *етичните устои* и саморегулацията в работата на конкретния журналист). Общественията институция „медийна редакция“ би трябвало също да се придържа към водещите принципи на медийната саморегулация: *редакционна независимост; сътрудничество, взаимодействие и спазване на правилата за лоялна конкуренция; прозрачност; зачитане на авторското право; солидарност и подкрепа; съдействие на аудиторията*.⁴⁰ „Контекстът, в който функционират медиите във всяка една страна, е жизненоважен за тях като институции. Затова е и императивно да поставим журналистиката в националния контекст, в който журналистите, както и техните медийни организации практикуват в определена среда“ (Димитрова 2023, 21). К. Цецура и Д. Крукърбърг, изследвайки концепциите за *професия, професионализъм и депрофесионализация* в медиите, посочват критериите за професионална журналистическа практика: „1) необходим обем от знания; 2) специфично образование, което преподава утвърдените от професионалната общност знания, умения и способности, и „препятства“ входа за желаещите да практикуват, които не отговарят на критериите за опитност; 3) професионална общност, често представлявана от професионални асоциации; 4) етичен кодекс, в който са определени отношенията между професионалната общност и обществото“ (Цецура, Крукърбърг 2023, 130). Нека посочим ключовите думи в разсъжденията на двамата автори, за да дефинираме рамката за професионализъм, а именно: **знания, образование, професионална общност и етичен кодекс**. Тук сме категорични, че образованието (формирането на знания и компетенции) е основното решение на проблема за професионализма и етиката в журналистическата професия. Във времената на гражданска журналистика и социални мрежи всеки пише и говори, всеки може да бъде медийна „звезда“ или инфлуенсър и да създава съдържание, но да бъдеш журналист, е нещо различно. Журналистическата професия означава отговорност към словото, означава вискателност към собствената лингвистична подготовка и обща култура, означава и тясно специализирана подготовка в съответен ресор. Журналистиката има пряко отношение към личния морал и засяга отговорността пред гражданското общество, това е професия на индивидуалността, в която застава с името си и, както казва Захарий Стоянов, отговаряш с подписа си (а при него и с „кръвта си“). Самосъзнанието за мисия, за дълг към словото, прави конкретния публицист вискателен към собствената си журналистическа изява, той самият – осъзнавайки отговорността, става коректив на себе си. Това би трябвало да бъде основата на *социалния договор* - журналистите, бидейки отговорни пред съвестта си, стават отговорни към обществото.

Медийната саморегулация има два базисни принципа – **отговорност и защита**. От една страна, **отговорност на журналистите** пред професията, отговорност на медиите пред обще-

гулация на нивата на звука в рекламата, приет в индустрията; 3. Национални етични правила за реклама и търговска комуникация, разработени от Сдружение „Национален съвет за саморегулация“, в съответствие с Кодекса за поведение по чл. 17а, ал. 3; 4. други стандарти за прилагане на Директива 2010/13/ЕС, изменена с Директива (ЕС) 2018/1808. https://www.cem.bg/files/1715773189_zakon_za_radioto_i_televizija.pdf (22 август 2024 г.)

⁴⁰ Вж. Михайлова, К. (2016). Меди@ общество: Социология на медиите и масовата комуникация. София: ИК-УНСС, с. 309-310

ството, отговорност на всички елементи на медийната система към развитието на системата и към развитието на обществото като цяло. От друга страна, **защита на правата и интересите** на аудиториите, най-вече на уязвимите аудитории. „Защитата на аудиториите всъщност означава, веднъж признаване на гражданските права на читатели, зрители, слушатели, медийни потребители, и втори път – възпитаване на функционална, дигитална, медийна, гражданска грамотност и култура у тях“ (Михайлова 2016, 311). Водеща дилема в българската журналистика от първите възрожденски издания до днес си остава дилемата за **етичните принципи**: дали **етиката на отговорността**, или **етиката на убежденията** е определящата. Тук идва ключовият въпрос за социалната отговорност – *един от най-важните принципи на саморегулация на медиите*. **Отговорността пред обществеността** означава да си зададем най-важния въпрос: *Кой носи отговорността?* „Индивидуална ли е отговорността – на отделните журналисти? Или я търсим на колективно ниво – в медията като обществена институция, в професионалната и експертна общност?“ (Михайлова 2016, 308). Отговорността би трябвало да бъде както индивидуална, така и редакционна, но, така или иначе, винаги стига до автора. Както казахме, журналистиката е професия на индивидуалността, авторът преди всичко отговоря с подписа си.

3. Етиката като цивилизационна авторефлексия

Според Веселин Дафов има теми и области, по отношение на които Европа и светът се намират в „предцивилизационна фаза“. „Всеки ден възникват нови жизнени области, предмети, пространства и времена, при които животът ни води в отношения, които изискват тяхното цивилизоване. Иначе те могат да бъдат изпуснати, както сега с интернет – това просто го преживяме – колко лесно е да подивееш в интернет, така да се каже, но това не е подивяване, то това е първото състояние, тепърва след това трябва да се изцивилизова“ (Дафов 2022, 135). Не може да не отбележим, че колкото и да е проблематичен въпросът за журналистическата етика, в България се срещат примери, от които се вижда, че имаме шанс да „изцивилизоваме“ определени дискурси, тоест да ги изговорим и приемем. Конкретен пример е публикация на онлайн изданието „Площад Славейков“ (със заглавие „Българи-юнаци?“⁴¹, автор Силвия Недкова): „Украинец, кубинец, дагестанец, иранка и ром спечелиха олимпийски медали за България. Е, и? Това звучи като нещо изключително само у нас. Понеже сме крачка встрани от света по неясни причини, възприемаме факта, че хора от други етноси са победили под българско знаме, като нещо свръхважно, невероятно, изключително. А то не е. [...] Много важен урок получихме на тази Олимпиада. Урок по единение, от най-трудните. Трябва да разберем, че не ДНК-то на хората прави една държава богата и успешна, а постиженията им днес и сега. Да обичаш родината си не зависи само от това кои са предците ти, а от това кои и какви са съвременниците ти. Какъв си ти самият, как възпитаваш децата си.“ В голяма част от водещите издания успехите на Божидар Андреев във вдигането на тежести са отбелязани фактологично, без подтекст, манипулативни внушения и дискриминиращи изрази, а това е крачка напред: „Андреев е от ромски произход, а семейството му живее много скромно, става ясно от кадри от репортаж на NOVA.“⁴²; „...огромен връх за самия него - момче, родено в ромската махала на сливенското село Тополчане, което едва не е принудено да се откаже от спорта заради финансовия батак и вътрешните интриги в Българската федерация по вдигане на тежести...“⁴³; „От махалата до световния връх“⁴⁴; „Ромската махала, която роди европейски

⁴¹ <https://www.ploshtadslaveikov.com/balgari-yunatsi/> (22 август 2024 г.)

⁴² <https://www.vesti.bg/bulgaria/ot-mahalata-v-topolchani-do-medal-v-parizh-koj-e-bozhidar-andreev-snimki-6205786> (22 август 2024 г.)

⁴³ <https://boulevardbulgaria.bg/articles/bozhidar-andreev-za-kogoto-patyat-kam-medala-e-po-tezhak-otshtangite> (22 август 2024 г.)

⁴⁴ <https://www.dnes.bg/index/2019/12/20/ot-mahalata-do-svetovniia-vryh-v-shtangite-istoriata-na-bojidar-andreev.433653> (22 август 2024 г.)

<https://www.dnes.bg/index/2019/12/20/ot-mahalata-do-svetovniia-vryh-v-shtangite-istoriata-na-bojidar-andreev.433653> (22 август 2024 г.)

шампион⁴⁵, „Шампионът Божидар Андреев – от махалата на обречените мечти до върха“⁴⁶, „Той израства в бедност в ромската махала на сливенското село Тополчане. Налага му се за известно време да живее в залата, а после и при треньора си, защото му отказват общинско жилище.“⁴⁷, „От махалата до световния връх в щангите“⁴⁸, „Ромската махала в сливенското село Тополчане не се различава от другите – кални улици, много хора и бедност“⁴⁹. Можем да кажем, че, при цялото многообразие на жанровете – от новина до фичър, по посочената тема медийните текстове онагледяват примери за обективно отразяване на информацията.

Един от проблематичните медийни дискурси, които правят впечатление, е този за откриването на Олимпийските игри в Париж. Мненията в Интернет относно церемонията са разнопосочни, противоречиви, обвързани с крайности и категорични оценки. В полето на медийната комуникация е показателен коментарът в DW („Deutsche welle“) с автор Ивайло Цветков и озаглавен „За да разберем откриването на Олимпиадата“. Авторът в голяма степен пише балансирано, стреми се да защити тезата си с исторически базирани аргументи, коментарът е информативен, журналистически грамотен, професионален и, така да се каже, цивилизационен: „Да, в известен смисъл французите прекалиха, но на тях им е позволено да прекаляват още от Каролингския ренесанс насам, за да движат света културно напред. На нас това исторически не ни е дадено и особено в съвременното. Затова те правят, а ние сме просто критични, и да - ганъовски, наблюдатели. Част от които дори не разбраха какво точно гледаха - великолепа и донейде самоиронична програма, с необходимия съвременен френски вътрешен „интроспекцион“. С кралските препратки още от Луи XIV, през екзистенциализма на Сартр и Петата република, която е еkleктична и събира всички по русоустки признак. Да, La France в съвременното не се страхува да бъде виновна и да дава на всички еднакви права - и не смята, че френското залязва заради имиграцията.“⁵⁰ Коментарът е израз на субективност, той е жанр на лично дефинираните ценностни ориентири. В конкретния пример (както и в „Българи-юнаци?“ на Силвия Недкова от „Площад Славейков“) важното е поставянето в полето на медийните анализи на въпроса за *толерантността* – която е въпрос на осмисляне и на знание, на възпитание и на журналистическа култура.

4. Изводи

В края на изложението можем да кажем, че, въз основа на научните постановки, актуалните тези в медийната наука, историческите източници и актуалния емпиричен материал, се очертават три водещи линии, които пускаме една след друга по вертикала на текста, за да бъдат описани като изводи.

4.1. Водеща дилема в медийната практика е тази за **етичните принципи** – дали етиката на отговорността, или етиката на убежденията е определяща за журналистите? Още Петко Р. Славейков засяга проблема за моралната страна на публицистиката, за него вестникът е най-главното „училище на народа“ и затова той издава „вестник за народа“. Първите български издания се раждат от самосъзнанието за мисия на техните идеолози, те имат своята водеща роля да образуват, което е голямата им отговорност пред обществото. Именно *да образуваш* е начинът да култивираш политическа култура, начин да се формират обществено мнение и гражданско самосъзнание.

4.2. От гледна точка на **журналистическата култура**, най-съществени са въпросите „Каква е и каква би трябвало да бъде работата на журналистиката?“, „Какви са нейните функции в обществото и какви би трябвало да бъдат?“, „Как журналистите виждат своята професионална роля?“ Концепциите за *професия* и *професионализъм* в медиите налагат критериите за професионална

⁴⁵ <https://www.dnes.bg/notifikacii/2019/04/13/romskata-mahala-koiato-rod-i-evropeiski-shampion.407504> (22 август 2024 г.)

⁴⁶ <https://www.168chasa.bg/article/7406802> (22 август 2024 г.)

⁴⁷ <https://www.svobodnaevropa.bg/a/bozhidar-andreev-chovek-na-denya/32827649.html> (22 август 2024 г.)

⁴⁸ <https://m.dnes.bg/notifikacii/2019/12/20/ot-mahalata-do-svetovniia-vryh-v-shtangite-istoriata-na-bojidar-andreev.433653> (22 август 2024 г.)

⁴⁹ <https://m.dnes.bg/notifikacii/2019/04/13/romskata-mahala-koiato-rod-i-evropeiski-shampion.407504> (22 август 2024 г.)

⁵⁰ <https://www.dw.com/bg/za-da-razberem-otkrivaneto-na-olimpiadata/a-69803614> (22 август 2024 г.)

журналистическа практика: необходим обем от знания; специфично образование, което предава утвърдените професионални знания, умения и способности; професионална общност, често представлявана от професионални асоциации; етичен кодекс, в който са определени отношенията между журналистите и обществото.

4.3. Водещи в медийната система са принципите на **журналистическата саморегулация**, от една страна, и принципите на **медийната саморегулация**, от друга. Утвърждаването на тези принципи е въпрос на цивилизованост и на обществено съзряване. Въпреки лошите практики, в медийния дискурс се срещат текстове, които поставят на преден план етиката и толерантността.

5. Заключение

В уводната част на статията посочихме, че си поставяме **две изследователски цели**, които (в заключение) смятаме за изпълнени. Посочихме, посредством емпиричен материал, примери от българския медиен дискурс (в рамките на съответния социален контекст), които показват, че проблемът за журналистическата етика присъства в медийния разказ на нашето общество още от „зората“ на възрожденската публицистика. Освен към текстове от времето на първите печатни издания, отправихме поглед и към актуални жанрове на медийния дискурс, за да се убедим, че въпросът за журналистическата етика продължава да бъде дискуссионен. Онагледявайки проблема, се постарахме да анализираме социалните предпоставки за съдържанието на медийния разказ. Потърсихме положителни примери, отговори и решения. Солидарни сме с тезата на Цецура и Крукърбърг, че професионалната подготовка на журналистите е очертана в рамката от знания, образование, професионална общност и етичен кодекс. Категорични сме, че образованието е ключът, основното решение, на проблема за професионализма и етиката в журналистическата професия. **Хипотезата**, която формулирахме във въведението - че *етиката в българската журналистика е отдавна дефиниран казус, който все още не намира своето крайно решение*, смятаме за аргументирана. Изследванията, свързани с проблематичния концепт „журналистическа етика“, са актуални, дори наложителни във всеки период от гражданското ни израстване като народ. Медийните текстове, както ни показват и възрожденските публицисти, са *огледало* на социалните нрави на конкретното историческо време, затова винаги е полезно да се замислим върху образа, който виждаме в огледалото.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

- Александрова, Д. (2023). *Основи на реториката*. София: Кл. Охридски/ Aleksandrova, D. (2023). *Osnovi na retorikata*. Sofia: Kl. Ohridski
- Андреева, Д. (2017). „*Политиката е нашата душа*“: *Политическата комуникация в цариградския периодичен печат на българите през 70-те години на XIX век*. Велико Търново: Фабер/ Andreeva, D. (2017). „*Politicata e nashata dusha*“: *Politicheskata komunikatzia v tzarigradskia periodichen pechat na bulgarite prez 70-te godini na XIX vek*. Veliko Tarnovo: Faber
- Бондигов, В. (2020). *PR като обект на познание: към философията на пбблик рилейшънс*. София: Paradox/ Bondikov, V. (2020). *PR kato obekt na poznanie: kam filosofiata na public relations*. Sofia: Paradox
- Вебер, М. (2016). *Политиката като призвание. Науката като призвание*. София: Рива/ Veber, M. (2016). *Politikata kato prizvanie. Naukata kato prizvanie*. Sofia: Riva
- Дафов, В. (2022). *Гражданите и началата // Гражданското образование днес – постижения и предизвикателства*. София: Кл. Охридски, с. 124-139/ Dafov, V. (2022). *Grajdanite i nachalata // Grajdansko-to obrazovanie dnes – postijenja i predizvikatelstva*. Sofia: Kl. Ohridski, s. 124-139
- Димитрова, Д. (2023). *Рамка за изучаване на глобални медийни системи // Глобалната журналистика*. София: Кл. Охридски, с. 13-33/ Dimitrova, D. (2023). *Ramka za izuchavane na globalni mediini sistemi // Globalnata jurnalistika*. Sofia: Kl. Ohridski, s. 13-33
- Михайлова, К. (2016). *Меди@ общество: Социология на медиите и масовата комуникация*. София: ИК-УНСС/ Mihailova, K. (2016). *Medi@ obshtestvo: Sotziologia na mediite i masovata komunikatzia*. Sofia: IK-UNSS

Петков, П. Ст., Бонева, В. (1992). *Толерантността, тази трудна политическа добродетел: Документално-публицистични свидетелства за българските политически нрави през 70-те и 80-те години на XIX век*. Велико Търново: Аста/ Petkov, M. St., Boneva, V. (1992). *Tolerantnostta, тази trudna politicheska dobrodetel: Dokumentalno-publitzistichni svidetelstva za bulgarskite politicheski nravi prez 70-te i 80-te godini na XIX vek*. Veliko Tarnovo: Asta.

Петков, П. Ст., Бонева, В. (1993). *Българите пред Европа през 1869 г.* Велико Търново: Аста/ Petkov, M. St., Boneva, V. (1993). *Bulgarite pred Evropa prez 1869 g.* Veliko Tarnovo: Asta.

Райчева, Л. (2016). *Феноменът телевизия: трансформации и предизвикателства*. София: Тип-топ прес/ Raicheva, L. (2016). *Fenomenat televizia: transformatzii i predizvikatelstva*. Sofia: Tip-top pres.

Рийми, П., Хелмюлер, Л. (2023). *Изследване на журналистически култури // Глобалната журналистика*. София: Кл. Охридски, с. 90–107/ Riimi, P., Helmuler, L. (2023). *Izsledvane na jurnalisticheski kulturi // Globalnata jurnalistika*. Sofia: Kl. Ohridski, s. 90–107.

Цецура, К., Крукърбърг, Д. (2023). *Навигиране през некартираните морета на журналистическата етика и отговорност в информационната епоха на XXI век // Глобалната журналистика*. София: Кл. Охридски, с. 126–141/ Tzetzura, K., Krukarburk, D. (2023). *Navigirane prez nekartiranite moreta na jurnalisticheskata etika i otgovornost v informatzionnata epoha na XXI vek // Globalnata jurnalistika*. Sofia: Kl. Ohridski, s. 126–141.